

20-án, vasárnap, ezt tartalmazta a boríték – és ez a retina csak úgy hemzsegett a Jennyktől. | – Szépen vagyunk – mondta Mirjam. – Fotók felderítve, a modell meglépett.”

Van der Heijden teljesen nyomdakészen fogalmaz, még a könyvbe foglalt dialógusokban is gyönyörűen cizellált mondatok hagyják el a száját, akkor is, amikor rettenetes állapotban van... A testi gyöngöseség, a sorscsepásokon tülemelkedő szellemi nagyság, az összpontosítás diadala ez a regény (ez akkor is igaz lenne, ha rossz lenne a könyv – de nem az). Van der Heijden is így érti a saját munkáját: ebben is párhuzamot teremt Tonio fogantatásával, amire gondosan előkészültek a szülők, abban a szent elhatározásban egyébként, hogy *egy* gyermeket szeretnének (később pedig már azt mondogatják, hogy éppen ilyen gyerekről, éppen erről a gyerekről álmodtak). Ugyanakkor a fonákját is látni kell. Van der Heijden – bár próbál egyensúlyt teremteni – az életet magától értetődően alárendeli a művészetnek: aligha véletlen, hogy annyiszor hangzik el a könyvben Thomas Mann neve. Több ez mintakövetésnél, inkább alkati hasonlóság lehet kettejük közt – bár Van der Heident riasztja Mann ridegsége, és bizonyos megoldásai akár a hatásiszony iskolapéldáiként is értelmezhetők volnának (például Tonio mint görög isten a tengerben, begipszelt karral).³ A holland szerző gesztusai – bár ez részben talán a beszédhelyzetből is adódik – néhol nem a könnyű léptű regényíróra emlékeztetnek, hanem a naplóíróra, például ahol egy sokkal borzalmasabb vesztés árnyékában azon morfondírozik, micsoda vétek, hogy annyi jó mondatot elhullajtott gyakori kocsmázásai során, amit meg is írhatott volna. Benne azonban fel sem merül, hogy bizonyos dolgok esetleg összemérhetetlenek vagy egyszerűen össze nem illők volnának: ebben is Mannra hasonlít, aki naplójában képes volt párhuzamosan írni a világháború eseményeiről és a saját bélműködéséről. Hüledezhetünk egyes megnyilvánulásain és előfeltevésein, de kétségbevonhatatlan nagysága más dimenzióba emeli, az őszintesége lefegyverző. A könyvet olvasva azon kaptam magam, azért drukkolok, hogy legyen neki az ő hite szerint.

Balogh Tamás

A SZOVJET TUDOMÁNY FOGOLY ARISZTOKRATÁI

Hargittai István: *Eltemetett dicsőség.*

Hogyan tették a szovjet tudósok

szuperhatalommá a Szovjetuniót

Akadémiai Kiadó, 2014. 456 oldal, 4200 Ft

A XX. század történelme soha korábban nem tapasztalt intenzitással kapcsolódott össze a természettudományi és technikai fejlődés eseményeivel. Hargittai István a közelmúlt tudománytörténeti jelentőségű kutatói kiválóságai közül elsősorban azok felé fordul érdeklődéssel, akiknek sorsa saját választásuk vagy rájuk kényszerített döntés alapján mintegy esettanulmányként példázza ezt az összefonódást. Nagy sikerű Teller-életrajzának (Akadémiai Kiadó, 2011) sok szempontból tükörképe a tizennégy *szovjet* tudós portréját felvázoló új kötete. A tükörszimmetria megnyilvánul abban, hogy a tizennégy közül hat fizikus rövidebb-hosszabb ideig részt vett a szovjet atomfegyverfejlesztésben, és Hargittai életrajzuk e mozzanatát hangsúlyllyal vizsgálja. Megtaláljuk az amerikai atomprogram jól ismert figuráinak szovjet alteregóit (Oppenheimer–Hariton, Teller/Szilárd–Zeldovics/Szaharov).

A körkép szerencsére szélesebb: a további négy fizikus, valamint a négy kémikus valamelyest elkülönült csoportja révén a Szovjetunió tudományos életét más nézőpontokból is megismerhetjük. A fizikai és kémiai Nobel-díjasok galériájában felvonuló személyiségek (Abrikoszov, Ginzburg, Landau, Szemjonov és Tamm) a természettudomány köreiben kevésbé tájékozott olvasót is lenyűgöző, izgalmas egyéniségek.

A Szovjetunió egy közép-európai férfiélet hosszán át létezett (1922–1992). A portrékban bemutatott legjelentősebb kutatók közül Jakov Zeldovics (1914–1987), Andrej Szaharov (1921–1989), Jevgenyij Lifsic (1915–1985), Alekszandr Kitajgorodszkij (1914–1985) és Vitalij Ginzburg (1916–2009) nevéhez más meghatározást a „szovjet tudós” helyére nem is lehetne illeszteni. A XIX. század végén született generáció (Igor Tamm, Pjotr Kapica, Nyikolaj Szemjonov, Alekszandr Nyesztejmanov) a cári Oroszországban megélt diák- vagy fiatal kutatói éveik révén az oroszországi matematika és

³ Köszönöm Fenyes Miklósnak, hogy felhívta erre a figyelmet.

természettudomány világszínvonalú hagyományaihoz (Euler, Bernoulli, Lobacsevszkij, Mengelejev, Pavlov, Lebegyev) kapcsolták hozzá a szovjet időszakot. Ugyanakkor éppen ők a szovjet tudományos intézmények meghatározó adminisztratív vezetői is voltak. Hozzájuk sorolható a fúzióbomba-programot irányító Julij Hariton (1904–1996) és a kvantumfizika világtörténetének csak Richard Feynmannel összehasonlítható eredetiségű személyisége, a tragikusan rövid életű Lev Landau (1908–1968).

Jellemző viszont, hogy a bemutatott két legfiatalabb tudós (Anatol Zsobotyinszkij [1938–2008] és Alekszej Abrikosov [1928–]) a Szovjetunió bomlási időszakában áttelepült az Egyesült Államokba, és ott új kutatói pályát indított.

Hargittai életrajzi vázlatából kitűnik, hogy majd' mindegyikük (mindenekelőtt Tamm, Landau és Szemjonov) alapvető élménye volt az európai szociális és tudományos forradalmak egybeesése. Sem Kopernikusz felismerése, sem az elektromágnesség természetének megismerése nem esett egybe hasonlóan radikális társadalmi átalakulási kísérlettel. A kvantumelmélet és a speciális relativitáselmélet legalább annyira radikális szakítást jelentett a klasszikus newtoni mechanikán alapuló világképpel, mint a cári rend összeomlását követő bolsevik diktatúra a megelőző oroszországi társadalmi renddel.

A társadalmi összecsapások kiélezettségéhez „igazodtak” a tudományon belül folytatott világnézeti viták. A szovjet tudomány történetében a biológia és a kvantumfizika területére estek a legsúlyosabb következményekkel járó összecsapások. Az 1930-as évek derekán kieleződött vita az élőlények tulajdonságainak genetikus (Mendel–Morgan) mechanizmussal történő továbbadását, illetve a környezeti hatásokhoz való folyamatos alkalmazkodással szerzett tulajdonságok továbbörökítését (Lamarck) képviselő biológusok között végül egyfajta illegálisba kényszerítette a molekuláris biológiai kutatásokat az 1948-as össz-szovjet kongresszus után. Hargittai élvezetesen meséli el a vezető fizikusok és Nyeszmejanov akadémiai elnök trükkjeit, amelyekkel a hatvanas évek elejére mégiscsak mód nyílt a moszkvai egyetemen molekuláris biológiai kutatásokat végző tanszék létrehozására. Az einsteini téridő-geometriát és a kvantumfizika valószínűségi ter-

mészetét burzsoá idealista tannak bélyegző támadások az ötvenes évek elején kezdődtek, ám az atomfegyver-fejlesztésben nélkülözhetetlen fizikusok fellépésének hatására a hatvanas évek elejére el is haltak.

Ezek a viták, amíg a tudósok műhelyeiben folynak, kifejezetten megtermékenyítő hatásúak. Számos nagyszerű felfedezéshez vezető gondolat ezeknek a szellemi összecsapásoknak volt a szülőtte. E viták hasznosságát nem csökkenti, hogy néha több évtized múlva, egy új tudományos korszakban ismerték csak fel egy-egy vitaérv igazi jelentőségét, amint az a kvantumfizikai leírás érvényességi korlátai kapcsán történt.

A viták szerepének ez a felfogása uralta az 1920-as évek végén, az 1930-as évek elején a szovjet tudományt is. A kötetben másodlagosan, de folyamatosan megjelenő biológusok tudományos vezéralakja, Nyikolaj Vavilov már a cári időkben a növénygenetikai kutatások világszerte elismert vezetője volt. Állításunk jelzésszerű bizonyítéka, hogy ő volt a 7. nemzetközi Genetikai Konferencia elnöke, illetve az ő intézetében dolgozott 1934–37 között H. J. Muller amerikai professzor, aki 1946-ban Nobel-díjat kapott a röntgensugárzás okozta génmutáció felfedezéséért.

Talán meglepő a későbbiek tükrében, de jól illusztrálja a tudományos ideák versengésében követett etikát, hogy Vavilov elismerő ismertetést adott a 6. Genetikai Konferencián Trofim Lisenko lamarcki felfogású, téliesítő agronómiai kísérleteiről. A fagyálló fajták keresztezése jó terméshozamú, kedvezőbb klímát kedvelőkkel nem volt előzmények nélküli Oroszországban, ám a nagy ukrajnai éhínséget követően az élelmiszer-ellátás gondjait megoldó kutatások iránti sztálini érdeklődés azoknak kedvezett, akik az odesszai agronómiai állomás ifjú vezetőjéhez hasonlóan gyors eredményt ígértek.

A fizika területén éppen a kvantumfizikának ellenálló konzervatív német tudományos körökkel összehasonlítva tűntek vonzónak a tudományos nyitottságot képviselő új szovjet-orosz műhelyek (Landaué Harkovban, Tammé Moszkvában). Landau harkovi intézetében a kvantumfizika számos kiemelkedő alkotója töltött hosszabb időt: 1932-ben Dirac, Weisskopf, Tisza részvételével rendeztek nemzetközi konferenciát, 1933-ban Dirac cikket közölt az 1932–38 között Harkovban megjelenő (a kor tudó-

mányának *lingua francáján* íródó) *Physikalische Zeitschrift der Sowjetunion* folyóiratban, Bohr több hétig vendégeskedett Landaunál 1934-ben. Érdemes arra is rámutatni, hogy Kapica, Landau, Szemjonov és Tamm 1956 és 1968 között Nobel-díjjal jutalmazott munkái az 1940 előtti korszakban születtek.

A tudósok vitáinak hatalmi szóval, ideológiai előítéletek alapján történő „eldöntése”, amely általános gyakorlattá vált a társadalmi válságok nyomán nyílt diktatúrákká alakuló országokban, tönkre is tette azok tudományát. Ez történt az első világháborút követő társadalmi válság következményeként Németországban (lásd például a pozsonyi születésű Philipp Lenard és Johannes Stark Nobel-díjas fizikusok egyre szélsőségesebben antiszemita támadásait Einstein ellen, amely hamarosan Hitler korai szövetségésévé tette őket). A diktatórikus politikai hatalom döntőbíróként történt fellépésének végzetes következménye lett a németországi fizika „zsidó” és „árja” tudományra történt felosztása. A német biológiát pedig lefokozta a fajelméletet és az alacsonyabb rendű „fajok” kiirtásának ipari gyakorlatát „tudományosan” igazoló szolgatudományá.

Párhuzamos fejlemények következtek be a sztálini hatalom megszilárdulása során a Szovjetunióban is a tudományos koncepciók „proletár” és „burzsoá” kategóriákba történt besorolásával. Mindkét országban bekövetkezett a tudományos iskolák és a tudósok nemzeti elkötelezettségű és kozmopolita irányzatokra tagolása. Liszenko jó taktikai érzékkel találta meg törekvésének előképét a mintakertész Micsurinban, és támadta egyre élesebben a legyek vizsgálgatásán túllépni képtelen mendelmorganistákat, azaz Vavilov iskoláját. Hargittai könyve számos kiváló kutató kálváriája esetében meggyőzően mutatja ki, hogy a kozmopolitizmus elleni fellépés jelszava, különösen a Sztálin halálát követően megelőző időszakban, az antiszemitizmus szinonimája lett.

A tudomány irányító pozícióiért folytatott harc az 1930-as évek közepétől ideológiai álcába bújt, a viták valódi tudományos háttére a döntéshozók számára érdektelenné vált. Ennek legnyilvánvalóbb esete Liszenko valószínűtlenül hosszú, a hatvanas évek közepéig tartó karrierje, amelynek legelfogadhatóbb magyarázatát a szovjet vezetők nagyorosz nacionalizmusában lehetne keresni. Idesorolható a Hargittai által

utalásszerűen említett Landau–Ivanyenko-affér is, amelyben a két fiatalkori jó barát tudományos vetélkedése fajult el addig, hogy Ivanyenko az ötvenes évek elején beállt a kvantumfizika ún. koppenhágai értelmezését burzsoá-idealistának bélyegző támadások élcsapatába. A vegyész Akulovnak (vajon ismeri-e bárki ma e nevet?) a könyvben részletesebben elmesélt plágiumvádját Szemjonovnak később Nobel-díjjal elismert, a kémiai láncreakciók területén elért eredményei ellen tisztán szakmai becsvágy indította, de ellenfele befeketésére skrupulusok nélkül igyekezett kihasználni az éppen aktuális ideológiai jelszavakat (igaz, Szemjonov sem volt rest ilyenekkel vágni vissza a hosszú évekig elhúzódó „etikai” vizsgálat során). A szakmai viták ideológiai eltorzításának gyakorlata jócskán túlnyúlt a sztálini korszakon, tovább élt az ötvenes-hatvanas évek „filozófiai” támadásaiban a kvantumelmélet és az einsteini téridőfizika ellen (amihez szerény hazai hozzájárulást is fel lehetne mutatni, ha létezne a szocialista időszak magyarországi tudományának történeti feldolgozása).

Az esszék Hargittai választotta hősei kivétel nélkül tudományos „zapadnyikok”, azaz orosz társadalomban a Nagy Péter kora óta újra és újra feltörő nyugatos-szlavofil vitában egyértelműen a modern nyugati társadalmak tudományos áramlataihoz kapcsolódnak. Magatartásuk alapja a korai szovjet-orosz nyitottság időszakában kialakult erős személyes kapcsolatuk a (nyugati) világ tudományával. Közismert Pjotr Kapica és Ernest Rutherford, valamint Lev Landau és Niels Bohr szinte fiú-apa elmélyültségű kapcsolata. Hargittai hősei közül a fiatalkori kapcsolatokra épülő nyugati orientáció tartósságát az abszurd szovjet viszonyokra is jellemzően illusztrálja Julij Hariton története. 1964-ben egy brit tudósokból álló csoport tiszteletére adott akadémiai fogadáson egy „aszketikus kinézetű, sovány, jól fésült, hatvanas éveiben járó” férfi lépett az egyik, a King’s College jelvényét viselő vendéghez, és neveket sorolva, hosszan érdeklődött ama fizikusok hogyléte iránt, akikkel elmondása szerint negyven évvel korábban angliai tartózkodása során barátkozott meg. Ám az udvarias érdeklődő többszöri rákérdezés ellenére sem volt hajlandó felfedni kilétét, s a brit kolléga csak hazatérése után tudta meg, hogy a szovjet hidrogénbomba-program irányítójával beszélgetett.

A szerző hősei révén megismert tudománytörténet csak egyik lehetséges olvasata a szovjet korszak felívelő tudományos teljesítményének. Létezik még legalább egy, eltérő gondolati, történelemfilozófiai háttérű olvasat is, amely a szovjet tudomány sikertörténetét az örökké civilizációs késésben lévő orosz állam és a keleti (pravoszláv) kereszténység célba éréséért értelmezi. Ezt képviseli a szovjet űrkutatásnak a Ciolkovszkij–Koroljov–Gagarin ívet átfogó történetét bemutató debreceni színházi feldolgozás (Zsukovszkij–Szenási–Lénárd: *MESÉS FÉRFIK SZÁRNYAKKAL*, Vidnyánszky Attila rendezése), amelynek csúcspontján az űrbe kijutó Gagarint krisztusi pózban emelik a nézőtér fölé. E műben a tudósok és az asztronauták politikai irányítói, azaz Sztálin és Hruscsov tudatosán vagy vakon az orosz nemzet nagyságra törekvéséé válóra váltói. Kitérő, de megjegyzem, hogy újabb történettudományi olvasmányaim közül ezt a felfogást követi Kalmár Melinda műve, amelyben a szerző Leninről a következőket írja: „...*főként az foglalkoztatta, hogy miképpen szervezhető a süllyedő, archaikus birodalmi szerkezetű Oroszország egy modern potenciállal rendelkező nagyhatalommá*”. (TÖRTÉNELMI GALAXISOK VONZÁSÁBAN. MAGYARORSZÁG ÉS A SZOVJETRENDSZER. Osiris, 2014. 29. o.)

Aktuális körülményeink között üdvözlendő, hogy e két történetfelfogás, ha csak a tudománytörténet területére korlátozottan is, egyszerre van jelen a hazai szellemi életben, és egyik sincs állami szintű igazsággá kanonizálva.

Térjünk még vissza Landau és társai történetéhez.

A nyugati orientáció egyértelmű megnyilvánulásaként jegyezték fel egy Hargittai által idézett titkosrendőrségi jelentésben Landau 1947-es kijelentését: „...*a patrióta vonal bajt hoz tudományos életünkre*”, amivel a megnyert világháború nyomán felerősödő nacionalizmusra és egyben a fokozódó elzárkózásra reagált. Felűnő, hogy ennek és más fizikusok hasonló kiszólásainak nem lett súlyos következménye. A fizikusoknak-vegyészeknek a fegyverkutatás-beli közreműködéssel kivívott védettsége (amelyre a titkosszolgálatot és az atomfegyver fejlesztését egyaránt felügyelő Berija személye volt a garancia) tette lehetővé, hogy a fizikusok eredményesen verhessék vissza a fizika alapkérdéseinek területére megkísérelt ideológusi behatolást. A szovjet tudománytörténet sajátos színfoltjaként Tamm, Szaharov, Landau és tár-

saik álltak ki a SZUTA közgyűlésein a természettudományoknak a proletár és burzsoár ideológiai szempontokkal meg nem bontható egysége védelmében, és sikerrel akadályozták meg Liszenko pártfoglaltjainak beválasztását a tagok sorába. Szolgálataik révén felhatalmazva érezték magukat, hogy közvetlenül forduljanak leveleikkel, tervezeteikkel a szovjet vezetők-höz. Kapica leveleit Sztálin mindig alaposan elolvasta, de ez nem akadályozta meg, hogy egyfajta házi fogságra redukálja lehetőségeit, amikor a világháborút követően Kapica személyes álláspontja nem felelt meg annak a politikai döntésnek, hogy az atomfegyvereket főleg kéminformációk és ne saját kutatóik eredeti eredményei alapján fejlesszék. Szaharovnak a fegyverkezés korlátozását, a szovjet társadalom demokratizálását indítványozó tervezeteit Hruscsov megszégyenítő szándékú durvasággal nyilvánosan utasította el, utódai pedig száműzetéssel „jutalmazták” a szerzőt.

A fűziós bomba alkotói (Ginzburg, Hariton, Szaharov, Tamm, Zeldovics) bármennyire is kivételezett helyzetben voltak, mindennapjaikat a szovjet rendszer mindenkre kiterjedő fogságszindrómája határozta meg. Minden erről a korról írott mű említi a szovjet bombakísérletek kimenetelétől függően aktualizált, előre kitöltött kitüntető diplomák és halálos ítéletek teátrális anekdotáját. Számomra ennél sokkal jellemzőbbek Hargittai könyvének a szovjet világ mindennapjait felidéző történetei. Megtudjuk, hogy Ginzburg 1946-ban egy száműzetésben élő nőt vett feleségül, akit férjének minden tudományos és fegyverfejlesztési érdeme ellenére az ötvenes évek elejéig nem bocsátottak el gorkiji (Nyizsnyij Novgorod-i) kijelölt lakhelyéről. Hasonlóan meghökkentő, hogy a szovjet tudományos akadémia nagy hatalmú elnöke, Nyeszmejanov befolyásával lehetővé tette egy száműzött kutatója számára, hogy féllilegális moszkvai átutazásakor száműzöttként megvédje kandidátusi disszertációját. Ugyanő azonnal kidobta intézetéből azt a munkatársat, akinek férjét ellenzéki tevékenység miatt lecsukták. A fogságszindróma torokszorító evidenciájaként utólag a munkatársnő mindezt az életét megmentő cselekedetként értékelte, miután kirúgását követően sikerült eltűnnie a titkosrendőrség horizontjáról. Az a körülmény, hogy az atomvárosban, Szarovban (Arzamasz–16) családjától távol kutató Zeldo-

vicсот az ott dolgozó kényszermunkások számúzott orvosnőjéhez szerelmi kapcsolat fűzte, a (recenzens személyében egy pillanatra szót kérő) cinikus utókor előtt felvillantja egy sajátos szovjet erotikus irodalom lehetőségét is. E momentumok legfontosabb üzenete a mai olvasónak annak felismerése, hogy a Gulag-foglyok és a szovjet tudományos arisztokrácia közötti határ elmosódott volt, a társadalmi szerkezet tagoltságát tekintve talán nem is létezett.

Talán ez a folytonos átmenet a kulcs e kiemelkedő tudósok „szovjet” generációjának megnyilvánulásait átható patriotizmus megértéséhez is. Ebből a koherens magatartásból Landau és tanítványai deviáns módon kilógnak. A Landau által veszélyesnek ítélt patriotizmust Sztálin a napóleoni hádjáráttal szembeni nemzeti összefogásra utaló Nagy Honvédő Háború megnevezéssel elevenítette fel. A nemzeti erőfeszítésbe a Gulagról visszaengedett kényszermunkások és a háttországba telepített egyetemeken, kutatóintézetekben dolgozók egyaránt beletartoztak. A hatalmas áldozathozattal szemben a személyes tudományos autonómia feladása, a személyes tudományos érdeklődésnek a katonai célú fejlesztés mögé sorolása nem volt kérdés, amint erről Szaharov igen részletesen vall emlékirataiban. A hazafias lojalitás és a társadalmi igazság képviselője közötti radikálisan egyértelmű választást egyedül Szaharov tudta végül megtenni.

Hargittai könyvének számos tudománytörténeti vonatkozása felfedezésként hat az általában kizárólag észak-amerikai/nyugat-európai szempontokat követő tudománytörténeti munkák olvasóira. Zárásul kettőt szeretnék közülük kiemelni.

Nem ismerek olyan művet, amely a kémiai láncreakciók Szemjonov által megalkotott koncepcióját és az annak kifejlesztésében Hariton és Zeldovics által végzett kutatásokat összekapcsolná a nukleáris láncreakciónak Szilárd Leó által megalkotott elképzelésével. Bár Szilárd, illetve Hariton földrajzilag ugyanott (Londonban) és időben sem távol jutott a felismerésre, illetve döbbsent rá korábbi kémiai kísérleteik érdekességére, biztosra vehető, hogy semmiféle személyes kapcsolat nem volt közöttük. Am a szovjet történeti szálban annál inkább meghatározó a kémikusok szerepe, hiszen Hahn és Strassmann eredményeit megis-

merve az első maghasadási kísérleteket a Szovjetunióban Hariton és Zeldovics végezte, és Hariton lett a „szovjet Oppenheimer”.

A szovjet Nobel-díjakhoz kapcsolódik a Hargittai tudománytörténeti stílusát egyénivé tevő, közvetlen kapcsolatteremtési módszeréből származó ismeretköteg egyik legérdekesebbje. Anders Báránynak, a fizikai Nobel-díj-bizottság korábbi titkárnak (Robert Bárány magyar nevű, bécsi születésű Nobel-díjas osztrák orvos fia) segítségével felkutatta a Szemjonov, majd a Tamm díjazásához kapcsolódó dokumentumokat, amelyekből kitűnik, hogy mekkora erőfeszítést tettek a Svéd Tudományos Akadémián a hidegháború oldódásának éveiben azért, hogy a szovjeteket bekapcsolják az általuk „Nobel-mozgalomnak” nevezett folyamatba, a Nobel-díj világtékintélyének kialakításába. Izgalmas olvasmány a szovjet oldalról a díjra javasoltak névsorának változása, a mögöttük meghúzódó megfontolások megismerése és a díj átvételéhez kapcsolódó bonyodalmak (Tammot és Paszternakot ugyanabban az évben díjazták) bemutatása.

Hargittai érdeme, hogy a másodlagossá lefokozott szovjet világ egykori kiválóságára irányítja figyelmünket, feltámasztva saját párhuzamos történetünk megismerésének vágyát is. A szerző nem törekszik történeti semlegességre, egyértelműen közli az olvasóval szimpátiáját vagy fenntartásait a soron következő hős konkrét cselekedeteit illetően. A könyv címe ebben az értelemben is beszédes, bár a szerző és a könyvet illusztráló fotók inkább a hősök elmúlásához kapcsolják az „*eltemetett dicsőség*” jelzős szerkezetét. Tény, hogy a megismert sorsok egyfajta példaként szolgálhatnak a szovjet korszakban kivívott dicsőség elsüllyedésének szellemi folyamatára, amihez soktucatnyi kiváló kutató európai és észak-amerikai áttelepülésének ténye tehető hozzá. De a továbbra is Oroszországban alkotó kiváló elméleti fizikusok (például Zeldovics egyik kedvenc tanítványa: Alekszej Sztarobinszkij, aki a kozmológiai infláció koncepciójának egyik társalkotója), továbbá az újabban felbukkanó fiatalok ismeretében óvnék attól, hogy bárki Hargittai István könyvét az oroszországi tudomány világszínvonalú alkotói potenciáljának síremlékéként olvassa. Ha mégis így tenne, akkor ne feledje a temetőkapu felett olvasható feliratot.

Patkós András